

Галина **Лосик**

кандидат мистецтвознавства,
Технологічний коледж
НУ «Львівська політехніка»

Типологія та художні особливості писанкарства Опілля та Бойківського Підгір'я кінця ХІХ – ХХ століття

© Лосик Г., 2017

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1068906>

Анотація. У статті висвітлено художню виразність писанок Опілля та бойківського Підгір'я. Проведено класифікацію творів за технікою виконання. Описано технологію виготовлення, колористичну гаму, орнаментальні мотиви. Надається пояснення символів і знаків, зображених на писанках. Виявлено, що писанки досліджених теренів споріднені з аналогічними творами інших регіонів, що проявилось у символіці й орнаментіці, виявляючи при цьому характерні локальні відмінності.

Ключові слова: писанкарство, технологія виготовлення, символіка, орнаментика, локальні відміни.

Актуальність проблеми у загальному вигляді. Сьогодні, коли цивілізований світ переживає процес тотальної глобалізації, грубого й безцеремонного змішування регіональних і національних культур, важливо знати про реальний стан народного мистецтва в Україні, про його своєрідність і багатство. Саме тому є своєчасною тема, що спрямована на висвітлення надбань національного народного мистецтва, а зрештою – на утвердження української культури і мистецтва. Тому на часі постає завдання глибше пізнання декоративної творчості рідного краю. Дослідження народного писанкарства Опілля та бойківського Підгір'я також є актуальним з огляду на те, що писанкарство заявленої території найменше вивчене порівняно із сусідніми Гуцульщиною, Покуттям і Поділлям, і вивчення цієї проблеми дає можливість заповнити прогалину в історії українського народного декоративно-прикладного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень. Першими працями, які зачіпають народну творчість Опілля та бойківського Підгір'я, є дослідження І.Червінського [1], І.Франка [2]. Унікальність українського писанкарства відзначає Ф.Вовк [3]. Вагомі відомості знаходимо в праці М.Кордуби [4] та Н.Сумцова [5]. На початку XX ст. тема писанкарства висвітлюється в праці В.Щербаківського [6], С.Таранушенка [7], Д.Горняткевича [8]. Серед польських дослідників про українські писанки залишили праці К.Мошинський [9] та Й.Грабовський [10]. Досліджували писанковий орнамент І.Гургула [11], М.Бабенчиков [12], О.Соломченко [13]. Розповсюдження, регіональні особливості та орнаментика писанок розглядаються в працях Л.Сухої [14], Е.Біняшевського [15], С.Колос [16].

Мета статті – визначити мистецьку своєрідність писанок Опілля та бойківського Підгір'я кінця XIX – XX ст.

Про розвиток писанкарства на території Опілля та бойківського Підгір'я свідчать результати польових досліджень автора, та цікаві, з мистецтвознавчого боку, зразки, збережені в музейних колекціях.

За технікою виконання писанки Опілля та Підгір'я можна розділити на дві групи: крашанки – найпростіший спосіб декорування (фарбування яйця в один колір) та писанки (декоровані у два або більше кольорів технікою воскового розпису). Для території Підгір'я характерні також дряпанки (шкрябанки).

Писанка і крашанка – не одне й те саме. Крашанки ідять, діти граються ними у великодні ігри. Писанки ж ніколи не варять, щоб не вбивати живу силу зародка, їх дарують і зберігають як священний оберіг, апотропей. Вірогідніше за все, спочатку з'явилися «крашанки» – яйця, пофарбовані в один колір, найчастіше червоний (коричневий). Для отримання крашанок використовують зварене в цибуляному лушпинні яйце, яке після цього набуває жовто-коричневого кольору різної інтенсивності. Найчастіше крашанки фарбують у червоний колір – символ вічного життя та кохання. Крашанки характерні для Опілля та Підгір'я.

Дряпанки (шкрябанки) – це одна з технік оформлення крашанок, яка була характерною для території Підгір'я. Дряпанки – один з перших різновидів орнаментованих яєць. Техніка полягає у подряпуванні металевим вістря чи голкою попе-

редньо забарвленої барвником яєчної шкаралупи, утворюючи бажаний орнамент. Такі твори на території Підгір'я були двоколірними. Малюнки на дряпанках здебільшого рослинного характеру з огляду на специфіку техніки вишкрябування (округлі лінії робити легше). Декор шкрябанки вирізняється тонкою мереживною сіткою візерунків, наближаючись за досконалістю до найвитонченіших ювелірних виробів.

Найбільш вживаною на території Опілля та Підгір'я була воскова техніка розпису. Орнамент на писанку наносили спеціальним писачком – тоненькою металевою трубочкою, яку закріплювали на держальці. За допомогою писачка розтопленим воском наводили контур орнаменту, закриваючи певні орнаментальні площини. Поступове накладання нових мотивів і зафарбовування яйця в різні кольори, від світлого до темного, дозволяло створювати надзвичайно складні й багаті кольоровими нюансами композиції. Фарби для писанкарства виготовляли за традиційними рецептами з цибулиння, коріння чи кори дерев і кущів тощо. На початку ХХ ст. рослинні барвники замінюють анілінові фарби, а замість бджолиного воску почали використовувати парафін.

На писанках Підгір'я, виконаних технікою воскового розпису, переважає геометричний орнамент «це різновидні «клиинчики», «гребінці», «грабельки», що перегукуються з такими ж візерунками на опільських писанках» [14, с.101]. До найпоширеніших елементів підгірської та опільської писанки належить плетінка. За словами М. Сумцова, «решето і сітка – символи охорони від демонів, і це пояснює, чому мало не в кожному візерунку трапляються елементи з перехрещених ліній» [17, с.9]. Геометричні знаки, вкриті сіткою, решіткою, є «дуже давньою, ще палеолітичною графемою, що позначала богиню неба» [18, с.23]. На основі набору знаків конструюються універсальні знакові семантичні комплекси: життя – смерть, вода – вогонь, день – ніч, небо – земля. Символ у писанках пов'язаний з пізнаванням взаємодій стихій.

Писанкам Підгір'я притаманна простота й ясність побудови нечисленних великомасштабних елементів, невелика кількість дрібних деталей, чіткість і геометричність малюнку, що створюється за допомогою геометричних ліній, фігур та їхніх елементів. Провідними мотивами є лінії, різноманітні комбінації відрізків, зигзаги, меандри, трикутники, квадрати,

ромби, багатокутники, зірки, кола, спіралі. Прості елементи геометричного орнаменту чергуються у різноманітних поєднаннях і дають велике розмаїття мотивів. Іноді візерункові елементи укладають у квадрати, ромби, кола, які у свою чергу, у поєднанні або поодиноці стають рапортами, що ритмічно повторюються на поверхні яйця. Доволі часто зустрічається на підгірських писанках символічне зображення сонця, яке мало вигляд кола, восьмипелюсткової зірки, перехрещених ліній із закрученими кінцями, кола з променями та хрест, який відомий ще з кам'яної доби і є знаком тримірності Всесвіту. Повний хрест є тримірним, просторовим символом, оскільки утворюється перетином двох площин. Вертикальна лінія хреста – лінія небесна, духовна активна, чоловіча. Це знак Вогню. Горизонтальна лінія є земною, пасивною, жіночою. Це знак Води. При перетині (поєднанні) цих двох чинників виникає третя сила – сила Любові, Життя, Творення. Хрест здатний розширюватися безмежно в будь-якому напрямку, отже, позначає вічне життя. У давніх віруваннях кам'яної доби хрест був пов'язаний з Богом Землі, позначав чотири сторони світу, а пізніше, в добу бронзи, став емблемою Сонця [18, с. 21].

На традиційних творах переважає геометричний орнамент. Різноманітні мотиви будуються з елементів геометричних кривих, наприклад, особливо поширений мотив безконечника (набігаючої хвилі, кривульки), який, як правило, на підгірських писанках дрібний і служить для обрамлення основного візерунку.

Проте доволі часто геометричний орнамент виступає у поєднанні з іншими видами орнаменту, доповнюючи чи обрамляючи рослинні або тваринні елементи. Рослинний орнамент бере свої форми з природи: листя, квіти, пагінці, галузки тощо. На підгірських писанках ці природні мотиви стилізуються, підпорядковуються декоративному началу, що лежить в основі кожного орнаменту. До прадавніх рослинних знаків належить завиток і «баранячі роги» – симетричні завитки. На багатьох писанках Опілля і Підгір'я є зображення сосонки. Так само як і безконечник, сосонка має на писанках безліч варіантів.

Форма рисунку визначається повздовжніми, або поперечними лініями, які розділяють поверхню яйця на площини, які заповнені мотивами сонця чи зірки, що є прикладом стародавньої символіки. Як свідчать музейні колекції, наприкінці

XIX ст. писанки були двоколірними. Від початку XX ст. колористична гама збагачується. З'являються кольори, які притаманні вишивці зазначених територій.

Цікавими є писанки Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Поверхня яйця горизонтальною або вертикальною лінією ділиться на дві частини, деколи на шість або вісім. Техніка малювання полягає у розтягуванні на яйці цяточки воску шпилькою до найтоншої нитки, утворюючи краплю. У XIX ст. такі писанки були двоколірні. На початку XX ст. палітра кольорів збагачується (два, три кольори, переважно на червоному тлі). Використовується мотив сонця, рослинна орнаментика. Аналогічна техніка зафіксована і на Опіллі, зокрема писанки із с. Чесники Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.

На писанках Стрийщини, окрім традиційних мотивів, доволі часто застосовується мотив «Берегиня». За твердженням В. Манько, цей мотив з часом так трансформувався, що існує в схематичному варіанті й нагадує літеру «Ж», а зображення спростилося і стало частиною орнаменту. Такий мотив в писанковому орнаменті використовується в поєднанні елементів різноманітних хвилястих завитків і семантичних ліній. Зображення є доволі абстрактне і тому мало нагадує зображення Берегині [18, с. 24]. Антропоморфні мотиви зустрічаються також на Опільських писанках.

На писанках поряд із космічними, солярними знаками поширеним є зображення рослин, дерев, квітів. На підгірських писанках зустрічаємо «Дерево життя», або як його ще називають «Вазон».

Дерева, особливо верба, явір, дуб, береза, символізують прадерево життя. Але на писанках Опілля ми бачимо стилізоване, спрощене зображення дерев, найчастіше це гілочки, а то й окремі листочки. Часто доволі реалістично зображали на писанках дубові листки й жолуді, виноградні грона і листки, квіти, калину, колоски пшениці. В народі, даруючи писанку з «дубовими листками» рідним і знайомим, бажали міцного здоров'я і довголіття.

Достатньо на писанках і зооморфних мотивів. На підгірських писанках поширеним є конкретизоване чи схематичне зображення оленя або коня в профіль. Олень, як і кінь, істота земна, і роги його асоціюються із землею рослинністю, яка щорічно відмирає і знову оживає. Тварина ця пов'язана із Сонцем.

Згідно з давніми віруваннями, Сонце почергово перебуває на небі, і під землею, і саме олень на своїх рогах виводить Сонце на небо. Чудесний олень уявляється героєм, що приносить людям світло, сонце, вогонь, уже пізніше він став благодійником людей, істотою, що пов'язується із землеробством.

Більшість писанок Опілля оздоблені біло-жовтими геометричними орнаментами, збагаченими червоною барвою. З-поміж пам'яток цього краю домінуванням рослинного орнаменту на чорному фоні виділяються писанки Рогатинщини. Окремі зразки є справжніми шедеврами вільної композиції: з певної точки, зазначеної виразним елементом, майстриня виводить лінію, яка вибагливо й примхливо розгалужується і, випускаючи листя та квіти, з надзвичайною елегантністю вкриває одним мотивом усю писанку. Для опільських писанок надто поширеним зооморфним мотивом є здебільшого конкретизоване зображення пташки («зозулька»). Птахи – істоти священні. Вони є символом вічності, безсмертної душі, божественного прояву, духів мертвих. Саме птахи можуть якнайвище долетіти до Бога. Вони є посланцями Бога на Землі. Після смерті людини душа у вигляді птаха, за повір'ями, залишає землю. Птахи пов'язані і з Великою богинею неба, і з богом підземного світу. Так, зозуля – провісниця смерті, істота, що веде в потойбічний світ, є мудрою, здатною зцілювати. Цей птах пов'язувався з багатством.

Образ церкви вже давно вписався в українську народну картину світу. Храм в пісенно-обрядових піснях виступає заміником хати – земного образу космосу. Писанки із зображенням церков характерні для території Підгір'я та Опілля, мають, як правило, тридільну структуру та є, як і світове дерево, центром світобудови.

Загалом писанки писали для власного вжитку. Від середини XX ст. писанкарством все частіше зацікавлюються професійні художники. Від 1960-х років писанки, а частіше розписані дерев'яні макети писанок, почали продавати на великодніх базарах. Писанки Опілля та Підгір'я оздоблювали геометричними, частіше квітковими мотивами олійним живописом. Пов'язані з культом богині неба, що була володаркою життя і смерті, квіти стали її символом. Існують повір'я, що в квітах заховані душі людей, і вони виходять з них після народження немовлят, яке дає Велика Мати. А також після смерті людини саме у квітку ховається її душа, відтак забирає її у своє царство володар підземного світу.

Висновки. Писанки окресленої території споріднені з аналогічними творами інших етнографічних регіонів України, що проявлялося у звичаях, обрядах, символіці, орнаментиці, виявляючи при цьому характерні локальні відмінності. Писанкам Підгір'я притаманна простота і якість композиції нечисленних великомасштабних елементів, невелика кількість дрібних деталей, чіткість і геометричність малюнку, що створюється за допомогою геометричних ліній, фігур і їхніх елементів. У кольорах перевага належить червоному, чорному та жовтому. Більшість писанок Опілля оздоблені біло-жовтими геометричними орнаментами, збагаченими червоною барвою. Для писанок Опілля, окрім геометричного орнаменту з клинців, трикутників тощо, зустрічаються рослинні мотиви у вільному розташуванні. З-поміж пам'яток цього краю домінуванням рослинного орнаменту на чорному тлі виділяються писанки Рогатинщини. У ХХ ст. з'являються нові художні рішення писанок: в орнаментику входить більша кількість елементів, помітно розширюється колористична гама. Набувають поширення дерев'яні макети писанок, оздоблені геометричним або квітковим орнаментом.

1. Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Lomnica. Czyli opis ziemi dawnych kleśk lub odmian tej okolicy / I. Lubicz- Czerwiński. – Lwów, 1811.
2. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Жовтень. – 1972. – № 8.
3. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – Прага: в-во, 1942. – 407 с.
4. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині / М. Кордуба // Матеріали до української етнології. – Львів, 1898. – С. 170-207.
5. Сумцов Н. Писанки / Н. Сумцов // Киевская старина. – Киев, 1891. – С. 1 – 49.
6. Щербаківський В. Основні елементи орнаментаций українських писанок і їхне походження / В. Щербаківський. – Прага: в-во, 1925. – 28 с.
7. Таранущенко С. Українські писанки як пам'ятки народного малярства / С. Таранущенко // Праці науково-дослідницької кафедри історії європейської культури. – Харків, 1927. – С. 449 – 454.
8. Горняткевич Д. Роль жінки в постанні українського мистецтва / Д. Горняткевич // Нова хата. – 1930-1931. – № 7-12. – С. 3 – 4.

9. Moszyński K. Kultura ludowa Słowian / K. Moszyński. – Warszawa, 1968. – Т.2.
10. Grabowski J. Sztuka ludowa w Europie / J. Grabowski. – Warszawa : Arkady, 1978. – 348 s. : il.
11. Гургула І. Писанки Східної Галичини і Буковини в збірці Національного Музею у Львові / І. Гургула // Матеріали до етнології та антропології. – Т. XXI – XXII. – Ч. 1. – Львів : НТШ, 1929. – С. 131 – 156.
12. Бабенчиков М. Народное декоративное искусство Украины / М. Бабенчиков. – М : Наука, 1945. – 88 с.
13. Соломченко О. Орнамент писанок Прикарпаття / О. Соломченко // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 3. – С. 62 – 64.
14. Суха Л. Писанка / Л. Суха // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів : в-во Львівського університету, 1969. – 191 с.
15. Біняшевський Е. Українські писанки : альбом / Е. Біняшевський. – К. : Мистецтво, 1968. – 92 с.
16. Колос С. Історичні та мистецько-конструктивні засади писанкового орнаменту / С. Колос // Українські писанки. – К. : Мистецтво, 1968. – С. 89 – 91.
17. Сумцов Н. Личные обереги от сглаза / Н. Сумцов. – Х : Типо-гр. Губ. Правления, 1896. – 20 с.
18. Манько В. Українська писанка / В. Манько. – Львів : Свічадо, 2001. – 46 с.

ANNOTATION

Losyk Galyna. Typology and artistic features of the Easter eggs painting of Opillia and the Boykivsky Pidgiria of the end of the XIX – XX century.

The artistic expressiveness of the Easter eggs of Opillya and the Boikov Pidgiria are described. Classification, based on different techniques of artworks, is done. The technology of manufacturing, color range, ornamental motives is described. An explanation of the symbols and signs depicted on the Easter eggs is provided. It is revealed that the Easter eggs from the investigated territories are related to similar from other regions, which can be seen in symbolism and ornamentation while preserving the characteristic local differences.

Keywords: Easter eggs, manufacturing technology, symbolics, ornamentation, local differences.

АННОТАЦИЯ

Лосик Галина. Типология и художественные особенности писанкарства Ополья и бойковского Подгорья конца XIX – XX века. В статье освещена художественная выразительность писанок Ополья и бойковского Подгорья. Проведена классификация произведений по технике исполнения. Описана технология изготовления, колористическая гамма, орнаментальные мотивы. Предоставляется объяснение символов и знаков, изображенных на писанках. Выявлено, что писанки исследованных территорий родственные с аналогичными произведениями других регионов, что проявилось в символике и орнаментике, сохраняя при этом характерные локальные различия.

Ключевые слова: писанки, технология изготовления, символика, орнаментика, локальные отличия.